

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:2 • 2013

Historiebevissthet og historiekultur i den svenske skolen

GUNNAR IVERSEN* *Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim*

Martin Karlsson, *Att projicera det förflutna: historiebruk och historieförmedling i svensk skolfilm 1970–2000 utifrån de regionala AV-centralernas utbud* (Uppsala: Sisyfos 2011). 331 s. (Summary in English: Projecting the past: use and mediation of history in Swedish educational films 1970–2000.)

Historie synes å bli stadig viktigere for stadig flere mennesker. Biografier og historiske skildringer er bestselgende litterære former, museumsbesøkene øker drastisk, og filmer og fjernsynsprogram om ulike historiske personer eller perioder lages i et stadig økende antall. Det finnes en lengsel etter historisitet, og et begjær etter historie i dag som er slående og interessant. Historiehungeren i vår kultur er et transcendentalt felt. Det er en jakt etter noe som overskrider vår livsverden, men på en trygg og bekvem måte, fordi det er på avstand og fordi det er "noe som har vært". Fascinasjonen overfor den gjenskapte tid er spesielt viktig i de audio-visuelle mediene, med sin særegne sanselige materialitet. Det gjør dem også til viktige objekter for analytisk refleksjon, både for historikere og for filmvitere.

Samtidig har den postmoderne problemstillingen omkring de store fortellingenes sammenbrudd ført til at stadig flere trekker konsekvensen av dette, og peker på at man *ikke* kan lære av historien. Litteraturviteren og filosofen Hans Ulrich Gumbrecht diskuterer dette i sin høyst originale historiestudie *In 1926 – Living at the edge of time* fra 1997, og antropologen Marc Augé har til og med trukket fram glemselens betydning for historieforståelse, nærvær og identitet i sin studie *Les Formes de l'oubli* fra 1998. Historien har for mange ikke lenger noe egentlig subjekt, ingen retning, ingen praktisk betydning som *exemplum*, men innebærer rett og slett en gigantisk *overload* av data, som skaper den rene metafysiske kollaps. Eller det kan være en like stor

* Fakultetsopponent; professor i filmvetenskap

leketøykasse av situasjoner, symboler, handlingsbrokker og personer som man kan leke helt fritt med, i populære historiefantasier som for eksempel middelalderkildringen *A knight's tale* (Brian Helgeland, 2006) eller Quentin Tarantinos krigsfilm *Inglourious basterds* fra 2009.

I en slik situasjon er det viktig å studere de historiske fascinasjonsobjektene spesielt nøye. Hva er deres idémessige og sanselige appell? På hvilke måter er historien fremdeles en identitetsbyggende kraft i våre samfunn? Hvordan starter en slik identitetsbygging i skolen, gjennom møtet med ulike filmer om historie? Dette er spørsmål som er sentrale i Martin Karlssons avhandling *Att projicera det förflutna*. Den handler om historie og samtid, om nærvær og fravær, om historiebevissthet og glemsel, og om historie og historieforståelse som en historisk prosess og utvikling. Avhandlingen har undertittelen *Historiebruk och historieförmedling i svensk skolfilm 1970–2000 utifrån de regionala AV-centralernas utbud*, og den tar for seg de mest prosaiske av alle filmatiske historieartefakter, men utgjør et godt utgangspunkt for å diskutere hvordan historie er noe som hele tiden blir skapt, og som formes for samtidens skyld. Det er en avhandling som tilsynelatende er smal og tilhørende en engere akademisk sammenheng, dersom man ser strengt på avhandlingens tittel og undertittel, men den diskuterer sentrale og viktige spørsmål i vårt samfunn ut i fra en historisk kontekst. Derfor er det også en viktig avhandling som er verd en større leserkrets.

Avhandlingens struktur og innhold

Avhandlingens overgripende problemstilling er å undersøke og analysere den delen av svensk historiekultur som er historieformidling og historiebruk i skolefilmer om historie i perioden 1970 til 2000. De skolefilmer fra mange land om historie som er avhandlingens fremste empiriske materiale, er hentet fra de regionale AV-sentralene, først og fremst fra Norrbottens Läns AV-central, som fungerer som eksempel, og som også styrer det empiriske utvalget. Avhandlingen har dessuten som del av sin problemstilling å presentere og diskutere den pedagogiske debatten om filmens potensial som undervisningsverktøy i den svenske skolen som kom forut for etableringen av AV-sentralene i Sverige.

Martin Karlssons avhandling er organisert i åtte kapitler. I det første innledende kapitlet etableres de teoretiske perspektiv som er avgjørende for hans senere undersøkelse av svensk skolefilm i perioden 1970 til 2000. Her er det innledningsvis refleksjoner omkring historiebevissthet, historiekultur og historieforståelse, som så leder over i en diskusjon av problemstilling, forskningsspørsmål og avhandlingens disposisjon. Her finnes også en meget kortfattet presentasjon av AV-sentralene og deres historie, samt en presentasjon av materialet, metodiske aspekter samt noen avsluttende definisjoner

og kategoriseringer, spesielt knyttet til definisjon av dokumentarfilm. En forskningsoversikt avslutter dette innledende kapitlet, som legger en konseptuell grunnmur for de senere analytiske diskusjonene.

Kapittel to er et kortere kapittel som presenterer bakgrunnen for den svenske skolens syn på film i undervisningen. Det tredje kapitlet er en kvantitativt orientert oversikt over materialet. Så følger avhandlingens hoveddel, både kvantitativt og kvalitativt sett. Kapitlene fire til åtte er fire analytiske nedslag i fire historiske perioder, og diskuterer hvordan et antall skolefilmer har framstilt Romerriket, Gustav Vasa, den industrielle revolusjonen og det svenske industrisamfunnet, og til slutt Holocaust. Avhandlingen avrundes med et konkluderende sluttkapittel. Her framheves blant annet utviklingstrekk, som økende individfokusering og forskyvning mot eldre svensk historie i filmtilbudet for skolene, samt en genetisk historieforståelse og en trend mot en mer klassisk preget historiefremidling. Avhandlingen toner ut i noen forslag til videre forskning.

Martin Karlssons avhandling er eksemplarisk i sin akribi, og er rik på perspektiv. Den er kanskje noe nærsynt og begrenset i sin omgang med hovedkildene, de utvalgte skolefilmene, som i svært liten grad diskuteres opp i mot relevante kontekster. *Att projicera det förflutna* er likevel en original studie, som føyer seg inn i en interessant utvikling innenfor studiet av film og historie.

AV-sentralene som artefakt-kontekst

Martin Karlsson har valgt en interessant inngang til å studere historiebevissthet og historiekultur. Selv om film har vært flittig brukt i historieundervisningen i skolene verden over, og dermed hatt stor betydning for mange menneskers syn på historie, er dette et lite undersøkt område. Mange har fått sin historiebevissthet formet av læring "with the lights off" som det heter i en nylig utkommet amerikansk antologi.¹ I Norge er Jan Anders Diesens avhandling *Eit hugtakande læremiddel* fra Trondheim i 1995 en pionerstudie, og Karlsson har åpenbart hatt god nytte av denne avhandlingen i sitt arbeide. Dessverre har han ikke fått med seg Sara Brinchs avhandling om historiefremidling i fjernsynet fra samme universitet, som kunne gitt Karlsson ytterligere viktigere perspektiv på audio-visuell historiefremidling, spesielt i hans diskusjon av en episode fra den britiske tv-serien *People's century* som diskuteres i kapittel syv.²

1. Devin Orgeron, Marsha Orgeron & Dan Streible (red.), *Learning with the lights off: educational film in the United States* (New York 2012).

2. Sara Brinch, *Historietimer for mediasamfunnet: en studie av dokumentarjernsynets historiefremidlende egenskaper* (Trondheim 2004).

Noe av det mest verdifulle i Martin Karlssons avhandling er framstillingen av synet på film i den svenske skolen, og diskusjonen av dette og etableringen av AV-sentralene. Film til skolebruk har en lang og komplisert historie, som starter allerede på 1910-tallet, da man for alvor begynner å diskutere bruk av film i svenske skoler og opprettelsen av skolefilmarkiv. Ulike organisasjoner som yrket for bruk av film i skoleverket ble etablert. Den første allerede i 1914. I 1921 etablerte det private produksjonsselskapet Svensk Filmindustri sin skolefilmavdeling, som skulle spille en viktig rolle i Sverige, og det ble opprettet flere regionale filmarkiv i mellomkrigstiden. På slutten av 1940-tallet fantes det 150 slike arkiv i Sverige. Med den nye læreplanen LGR 69 ble film og lydbånd enda viktigere i svensk skole, og dette ble avgjørende for at regionale AV-sentraler ble etablert omkring 1970. "1971 fanns det 21 filmarkiv, 97 AV-centraler och 6 Läns AV-centraler", skriver Martin Karlsson på side 45 i sin avhandling.

Martin Karlssons diskusjon av AV-sentralene er verdifull og interessant, men kan også oppfattes som noe mangelfull. AV-sentralene, og spesielt Norrbottens Läns AV-Central (LAVC) er helt avgjørende for avhandlingens problemstilling og utvalg av empiri. Denne AV-sentralen er så å si den institusjonelle kontekst som rammer inn selve kjernefeltet for avhandlingen, og er dermed avgjørende for de "historiekulturelle artefakter" Karlsson analyserer. Likevel står det forbausende lite om dette i avhandlingen. Her savner man rett og slett litt *thick description*, for å bruke Clifford Geertz' ord, og en tydeligere eksemplifisering for å forstå hvordan filmene som blir analysert i avhandlingen har blitt formidlet og hva de er for slags artefakter. Ettersom LAVC er så sentral i avhandlingen kunne det på relativt få sider, uten at det sprengt rammene for en avhandling, vært interessant med en presentasjon av denne AV-centralen. Karlsson har gjort et viktig arbeide her, og blant annet intervjuet Lars Kajlert som var "långvarig föreståndare", men ikke så mye av dette har nedfelt seg i selve avhandlingen.

Ettersom målet med avhandlingen er å studere historiekultur og historiebevissthet i skolen er det et problematisk valg å avgrense empiriens kontekster, for eksempel gjennom i liten grad å presentere arbeidet i AV-sentralene, som trolig hadde betydning for bruken av historie i skolen. På side 53 i avhandlingen skriver dessuten Karlsson: "Jag undersöker inte heller själva användandet av filmerna i skolorna eller det handledningsmaterial som i vissa fall skickades ut tillsammans med filmerna, eller Utbildningsradions utbud, som också gjordes tillgängligt för skolorna, oftast via just AV-centralerna." Dette synes som et problematisk valg, ettersom dette veiledningsmaterialet er en helt avgjørende kontekst for å forstå selve bruken av de filmene som senere i seg selv blir analysert, og dermed etableringen av historiebevissthet i de svenske skolene. At spørsmål omkring empiriens

kontekst, så vel kildenes vei til forskeren, dens proveniens, og deres konkrete bruk i skolesammenheng er tonet ned, reduserer verdien av de nærsynte analytiske nedslagene i avhandlingens kapitler fire til åtte.

De historiske artefaktene

Den viktigste empirien i avhandlingen er de skolefilmene som Karlsson har valgt ut og som blir grundig analysert. Selve analysene av skolefilmene om historie utgjør også hoveddelen av avhandlingen rent kvantitativt sett. Her presenterer Martin Karlsson fire historiske perioder gjennom skolefilmene. Mange av analysene er gode, men også her savner man av og til nærmere diskusjon om hvordan utvalget av filmer er gjort. Noen ganger kan det synes som rene sirkelargumentasjoner, og at analysene like mye representerer allerede ferdige analytiske valg snarere enn å vise fram materialets ulike deler for så å komme fram til en konklusjon. Dette er for eksempel knyttet til skillet som opprettes mellom en objektivistisk og en klassisk historiefremstillingsform.

De analytiske nedslagene er grundige og spennende, og avdekker mange interessante trekk ved skolefilmene og deres framstilling av historien. Her finner vi blant annet observasjonen at i skildringene av Romerriket i skolefilm i fra 1960- til 1990-tallet er selve filmenes framstillingsform den samme, mens innholdet har endret seg radikalt. Eller at stadig flere filmer om Holocaust utgår fra svenske forhold og får et svensk perspektiv på folkemordet. Av de fire delene som utgjør hoveddelen av Karlssons avhandling får framstillingen av Holocaust mest plass, og den er dermed også den mest grundige og interessante. Her finnes både gode nærlesninger av filmer og mer overgripende perspektiv, som utdypes i den avsluttende komparative diskusjonen i avhandlingens konklusjon.

Selv om avhandlingen klart er skrevet av en historiker, som kanskje ikke er så oppmerksom på elementer i filmmediets materielle og sanselige henvendelsesform som en filmviter ville vært, gjør Martin Karlsson en grundig og god innsats i de analytiske kapitlene. Filmmediets særegne framstillingsform har betydning for en diskusjon omkring verdier og ideologi i historiefremstillingen i filmene, og av og til kunne man ønsket seg at Karlsson gikk i enda større grad i dialog med viktige filmvitere som Robert Rosenstone og Bill Nichols, som betyr mye for hans egen framstilling, men også her gjør Karlsson en god jobb. *Att projicera det förflutna* presenterer interessante perspektiv på en type filmer få har interessert seg for utenfor selve skolesammenheng, men som trolig har hatt stor betydning for historieforståelsen i det svenske samfunnet. Derfor er også analysene betydningsfulle.

Historiebevissthet og historiekultur i den svenske skolen

Martin Karlssons avhandling er et viktig bidrag til studiet av grensesnittet mellom film og historie. Han avdekker de moralske budskapene i filmer om Romerriket, han ser på forskyvningene i interesser for historien gjennom tre tiår, og han ser hvordan Holocaust har endret karakter i de svenske skolens filmbruk. Dermed blir hans avhandling både interessant som en studie i historiedidaktikk, men også en studie av forholdet mellom mediet film og historiefremstilling.

Riktignok har et historisk paradigme, en *historical turn*, preget filmvitenskapen, først og fremst i form av *filmhistorie*, men også i økende oppmerksomhet fra ulike hold omkring grensesnittet mellom filmkultur og historiekultur, men fremdeles er mye ugjort når det gjelder film og historie. I Sverige finnes dog viktige bidrag fra senere år. Mats Jönssons avhandling fra Lund *Film och historia: historisk Hollywoodfilm 1960–2000* fra 2004, og David Ludvigssons Uppsala-avhandling om Olle Häger og Hans Villius' historiske dokumentarer i *The historian-filmmakers' dilemma* fra 2003, er noen studier som Karlssons avhandling knytter an til. Sett på denne måten representerer Karlssons avhandling et bidrag til noe som ligner en trend eller tradisjon, en spesiell optikk i svensk sammenheng, rettet mot historiekultur og audiovisuell representasjon.

Karlssons avhandling er imidlertid samtidig et originalt og annerledes bidrag til dette feltet. Det er et verdifullt bidrag, som fra helt andre vinkler enn for eksempel Jönsson og Ludvigsson, ser på moderne svensk audiovisuell historiekultur, historiebevissthet og historieformidling. *Att projicera det förflutna* er et vitenskapelig arbeide som framtidige forskere kommer til å ha stor glede av, både historikere og filmvitere, og mange som er opptatt av historie i den svenske skolen burde også se nærmere på Martin Karlssons avhandling.